

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

28 ΜΑΪΟΥ 2012

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A. Μετάφραση

Επομένως η ηθική αρετή κινείται γύρω από τις ηδονές και τις λύπες, αφού κάνουμε τα τιποτένια εξαιτίας της ηδονής και μένουμε μακριά από τα ωραία πράγματα εξαιτίας της λύπης. Για το λόγο αυτό, πρέπει, όπως λέει και ο Πλάτων, να έχουμε πάρει από τη μικρή κιόλας ηλικία εκείνη την αγωγή που θα μας κάνει να χαιρόμαστε και να λυπόμαστε γι' αυτά που πρέπει. Αυτή είναι πράγματι η σωστή διαπαιδαγώγηση.

Δεν πρέπει όμως να το πούμε μόνο έτσι, ότι η αρετή είναι «έξη»: πρέπει να πούμε και τι λογής «έξη» είναι. Πρέπει λοιπόν να πούμε ότι η κάθε αρετή, όποιου πράγματος είναι αρετή, και το ίδιο το πράγμα το κάνει να φτάσει στην πιο τέλεια κατάστασή του και επιπλέον το βοηθεί να εκτελέσει με τον σωστό τρόπο το έργο του: για παράδειγμα, η αρετή του ματιού κάνει τέλειο και το μάτι, αλλά επίσης και το έργο του, γιατί χάρη στην αρετή του ματιού βλέπουμε καλά. Όμοια και η αρετή του αλόγου: κάνει το άλογο και τέλειο και ικανό να τρέξει και να σηκώσει επάνω του τον αναβάτη και να σταθεί αντιμέτωπο με τον εχθρό. Αν λοιπόν έτσι έχει το πράγμα σε κάθε περίπτωση, τότε και η αρετή του ανθρώπου θα είναι, λέω, η «έξη», χάρη στην οποία και ο άνθρωπος γίνεται καλός και χάρη στην οποία θα εκτελέσει με το σωστό τρόπο το έργο που του ανήκει.

B.1

Στο απόσπασμα αυτό διακρίνουμε κάτι από τα πρώτα βήματα της ψυχολογίας, της οποίας θεμελιωτής θεωρείται από πολλούς ο Αριστοτέλης. Η ηθική συνδέεται στενά με συναισθήματα και επιθυμίες (ενώ κάποιες θεωρίες τη συσχετίζουν με το διανοητικό, κυρίως, μέρος του ανθρώπου). Την ίδια ιδέα, ότι δηλαδή αἰ ἡδοναί καί αἰ λύπαι επηρεάζουν αποφασιστικά τη ζωή των ατόμων και των κοινωνιών, τη συναντούμε και στον Πλάτωνα. Ο Αριστοτέλης όμως συστηματοποίησε περισσότερο από τον δάσκαλό του την εξέταση των συναισθημάτων, και είδε τα συναισθήματα με λιγότερη, γενικά, αυστηρότητα από εκείνον.

Ο Αριστοτέλης εδώ ορίζει ως ένδειξη και αποδεικτικό σημάδι για το ότι έχουν πια διαμορφωθεί τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, «αἰ

ἔξεις», την ευχαρίστηση ή τη δυσαρέσκεια που χαρακτηρίζει και συνοδεύει τις πράξεις μας. Για να κάνει εναργέστερη αυτή τη θέση, ο Αριστοτέλης φέρνει δυο (αποδεικτικά και όχι ενισχυτικά) παραδείγματα: στο πρώτο ο άνθρωπος απέχει από κάτι, ενώ στο δεύτερο δοκιμάζει κάτι. Όταν ένας άνθρωπος κρατιέται μακριά από σωματικές απολαύσεις (εδώ βέβαια νοούνται οι κακές, οι βλαπτικές ηδονές) και αυτή την αποχή τη συνοδεύει ένα ευχάριστο συναίσθημα, αυτό σημαίνει ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και ο άνθρωπος αυτός είναι σώφρωνας· αντίθετα, αν κάποιος δυσανασχετεί γι' αυτή την αποχή, αυτό σημαίνει πάλι ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του: ο άνθρωπος αυτός είναι - και παρά την αποχή του - ακόλαστος (στην αριστοτελική ορολογία αυτός που απέχει από τις υλικές απολαύσεις και επιβάλλεται σ' αυτές και τις ελέγχει, όμως δε δοκιμάζει παράλληλα ευχαρίστηση γι' αυτό αλλά νιώθει δυσάρεστα).

Όταν ένας άνθρωπος αντιμετωπίζει όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και αυτή την αντιμετώπιση τη συνοδεύει ένα ευχάριστο (ή τουλάχιστο όχι δυσάρεστο) συναίσθημα, αυτό σημαίνει ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και ο άνθρωπος αυτός είναι ανδρείος· αντίθετα, αν κάποιος νιώθει δυσάρεστα με αυτή την αντιμετώπιση, αυτό σημαίνει πάλι ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του: ο άνθρωπος αυτός είναι δειλός.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Αριστοτέλη, δεν είναι αρκετό να κρατάει κανείς μιαν ηθική στάση: για να δικαιούται, για παράδειγμα, τον ηθικό χαρακτηρισμό του σώφρονα, δεν είναι αρκετό να απέχει από τις σωματικές ηδονές, αλλά πρέπει επιπλέον να ευχαριστείται γι' αυτή την αποχή. Όπως φαίνεται στο χωρίο αυτό, ο Αριστοτέλης δεν αναφέρεται στο συνεχή εσωτερικό αγώνα που απαιτείται για την πραγμάτωση των ηθικών αρετών, αλλά υπογραμμίζει ότι αυτές αποτελούν πηγή ευχαρίστησης για τον άνθρωπο.

Ο Αριστοτέλης, στην αρχή του κειμένου, συσχετίζει τα συναισθήματα που συνοδεύουν τις πράξεις με τους σταθερούς τρόπους συμπεριφοράς, με τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα (είτε αυτά είναι θετικά και συνιστούν αρετές είτε είναι αρνητικά και συνιστούν κακίες)· και στη συνέχεια περιορίζεται σε όσα από αυτά τα στοιχεία συνιστούν αρετές διατυπώνοντας το συμπέρασμα ότι «περί ἡδονᾶς καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ» (η ηθική αρετή συνδέεται με τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα συναισθήματα).

Υστερα όμως από αυτό διατυπώνεται η θέση ότι οι άνθρωποι προτιμάμε τις τιποτένιες και ταπεινές πράξεις, για να νιώσουμε την αντίστοιχη ευχαρίστηση, και απέχουμε από τις καλές, για να μη νιώσουμε το δυσάρε-

στο συναίσθημα που συνεπάγεται η εκτέλεσή τους. Δηλαδή, εκτός από την ήδονή που προκαλούν οι πράξεις της αρετής, υπάρχει και η ήδονή που συνοδεύει συχνά και τις ευτελείς μας πράξεις. Αυτή είναι μάλιστα που μας παρασύρει στο να τις πράττουμε. Όπως, επίσης, υπάρχει και η λύπη, που συνοδεύει επίσης συχνά και τις όμορφες πράξεις και ενέργειές μας, κάτι που μας κάνει τελικά να τις αποφεύγουμε («διά μέν γάρ την ήδονήν... τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα»).

Αν συγκρίνουμε την αναφορά της ηδονής εδώ με εκείνη στην αρχή της ενότητας, γίνεται φανερό ότι πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ «καλῶν» και «κακῶν» ηδονῶν: οι πρώτες συντείνουν στη διατήρηση της μεσότητας και του ορθού λόγου, ενώ οι δεύτερες έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα. Η παιδεία λοιπόν καθιστά τον άνθρωπο ικανό να διακρίνει μεταξύ «καλῶν» και «κακῶν» ηδονῶν και να επιλέγει τις πρώτες.

B.2

α) Η λέξη **ἔξις** παράγεται από τον μέλλοντα του ρήματος ἔχω και την παραγωγική κατάληξη *-σις*, η οποία δηλώνει ενέργεια. Η αρχική σημασία στα αρχαία ελληνικά είναι το να έχει ή να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που το έχει αποκτήσει. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τη λέξη **ἔξις** με τη σημασία της μόνιμης κατάστασης, της ιδιότητας που προκύπτει από τη συνήθεια ή από την άσκηση δίνοντάς της ηθικό περιεχόμενο· δηλαδή, ἔξις είναι τα μόνιμα ηθικά γνωρίσματα του χαρακτήρα μας, καλά ή κακά.

Η **αρετή** είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται όχι μόνο στον άνθρωπο αλλά και στα ζώα και στα πράγματα, ἐμψυχα και ἀψυχα (το ἄν στη φράση οὐδ' ἄν ἀρετή προσδίδει ευρύτατη γενικότητα στην έκφραση). Έτσι, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τον όρο αρετή όχι με την έννοια της ανθρώπινης αποκλειστικά ηθικής ιδιότητας, η οποία απορρέει από κάποιες ενέργειες στο πλαίσιο του κοινωνικού βίου, αλλά με μια ευρεία σημασία: ἀρετή είναι οποιαδήποτε θετική ικανότητα, το προτέρημα, η αξιοσύνη ἐμψυχων ή ἀψυχων, που τους δίνει τη δυνατότητα και να βρίσκονται στην τέλεια κατάστασή τους τη στιγμή της ολοκλήρωσής τους και να επιτελούν με τέλειο τρόπο τον προορισμό τους.

Βασική αντίληψη του Αριστοτέλη είναι ότι «ἢ φύσις οὐδέν ποιεῖ μάτην». Αυτό σημαίνει ότι η φύσις ανέθεσε, κατά τον Αριστοτέλη, σε καθενί σ' αυτόν τον κόσμο ένα **ἔργον**, έναν συγκεκριμένο προορισμό· υπάρχει, λοιπόν ἔργον του οφθαλμοῦ, ἔργον του ἵππου, ἔργον του ανθρώπου, ἔργον του χεριού και ἔργον του ποδίου. Αλλού στα Ηθικά Νικομάχεια ο Αριστοτέλης θα μιλήσει για το ἔργον που επιτελεί ο

κάθε επιμέρους «τεχνίτης» (αθλητής, αγαλματοποιός, κιθαριστής), παράλληλα με το έργο του ανθρώπου (που είναι « ψυχής ενέργεια κατά λόγον ή μή άνευ λόγου»).

- β) Ο Αριστοτέλης για να προσδιορίσει το προσεχές γένος της έννοιας αρετή ακολούθησε την εξής πορεία: « τά έν τη ψυχή γινόμενα » είναι τρία, τα πάθη, αί δυνάμεις, αί έξεις· αφού επομένως ένα από αυτά θα πρέπει να είναι η αρετή, ο Αριστοτέλης προσπάθησε να δείξει ότι η αρετή δεν είναι ούτε πάθος ούτε δύναμη για να καταλήξει, με τη διαδικασία του αποκλεισμού, στο συμπέρασμα ότι η αρετή είναι έξις. Έχοντας, λοιπόν, ο φιλόσοφος ορίσει την έννοια αρετή κατά το γένος προχωρεί στον προσδιορισμό της ποιότητάς της, της ειδοποιού διαφοράς της από άλλες έξεις.

Δύο θεμελιώδεις ιδέες του Αριστοτέλη πρέπει να έχει κανείς συνεχώς στο μυαλό του, για να παρακολουθήσει σωστά το στοχασμό του μεγάλου φιλόσοφου σ' αυτό το σημείο:

- 1) Κάθε δημιουργήμα της φύσης έχει μέσα στον ίδιο τον εαυτό του αυτό που ο Αριστοτέλης ονομάζει αρχήν κινήσεως. Αυτό θα πει πως από τη στιγμή που θα γεννηθεί κάτι από τη φύση, αρχίζει σ' αυτό μια ορισμένη διαδικασία που, αν δεν εμποδισθεί από έξω, θα ακολουθήσει μια από πριν καθορισμένη πορεία· η πορεία αυτή θα το οδηγήσει στο τέλος του (στην τελείωσή του).
- 2) Κατά τον Αριστοτέλη ή φύσις ούθέν μάτην ποιεί. Κάθετι που δημιουργείται δηλαδή από τη φύση έχει να επιτελέσει ένα συγκεκριμένο έργο. Ένα φυσικό ον, επομένως, έχει πραγματοποιήσει, κατά τον Αριστοτέλη, το τέλος του, όταν έχει επιτελέσει το έργο του που του έχει ανατεθεί από τη φύση.

Έτσι ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι η αρετή, όχι μόνο του ανθρώπου αλλά και οποιουδήποτε φυσικού πράγματος, έχει διττή φύση. Αναλυτικότερα, είναι η θετική ικανότητα ή ιδιότητα που κάνει αυτόν ή αυτό που την έχει: α) να βρίσκεται στην τέλεια κατάστασή του και β) να επιτελεί με τέλειο τρόπο αυτό για το οποίο είναι προορισμένος ή προορισμένο από τη φύση. Αυτά τα δύο στοιχεία, η τελειότητα και η επιτυχία, είναι που διαφοροποιούν (ειδοποιός διαφορά) την αρετή από τις άλλες έξεις. Και αυτές οι δύο λειτουργίες της αρετής βρίσκονται σε άμεση και αλληλεξαρτώμενη σχέση. Ένα ον είναι σε θέση να επιτελέσει με πλήρη επιτυχία το έργο του μόνο όταν βρίσκεται σε τέλεια κατάσταση. Αλλά και τίποτα δεν επιβεβαιώνει την άριστη κατάσταση ενός όντος όσο η πλήρης επιτυχία, με την οποία εκπληρώνει το έργο του.

Και στο χωρίο αυτό ο Αριστοτέλης καταφεύγει στη χρήση παραδειγμάτων προκειμένου να τεκμηριώσει την άποψή του. Έτσι η αρετή του ματιού είναι η ιδιότητα που το κάνει να είναι αξιόλογο και παράλληλα να εκτελεί με σωστό τρόπο το έργο που είναι προορισμένο γι' αυτό, δηλαδή να βλέπει καλά. Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για την αρετή του αλόγου. Οι φυσικές αρετές του αλόγου καθιστούν το ίδιο σπουδαϊόν, δηλαδή ένα προικισμένο ζώο, αφού είναι ικανό και να τρέχει και να φέρει τον αναβάτη και να αντιμετωπίζει τους εχθρούς σε ώρα πολέμου

Ανάλογη με την αρετή των ζώων και των άψυχων είναι η αρετή του ανθρώπου, που τον κάνει καλό (άγαθόν) και του δίνει τη δυνατότητα να εκτελέσει με σωστό τρόπο το έργο που είναι προορισμένο γι' αυτόν από τη φύση. Ο Αριστοτέλης καταλήγει με την επαγωγική μέθοδο σ' ένα συμπέρασμα: ό,τι συμβαίνει με όλα τα άλλα φυσικά όντα (π.χ. τον οφθαλμό, τον ίππο κ.λπ) δεν μπορεί παρά να συμβαίνει και με τον άνθρωπο. Και ο άνθρωπος δηλαδή έχει εκ φύσεως κάποιες ιδιότητες που κινούν την ψυχή του προς "ἐνέργειαν". Οι ενέργειες αυτές, όταν επαναλαμβάνονται, θα δημιουργήσουν τις ἕξεις. Αυτές οι ἕξεις, ως μόνιμες και σταθερές ιδιότητες θα τον στρέψουν στην επιτέλεση του φυσικού προορισμού του, του ἔργου που του έχει προορίσει η φύση του.

B.3 «Είκοσι χρόνια ἔμεινε ο Αριστοτέλης... αν είναι να σωθεί η αλήθεια;», σελ. 141 σχολικού βιβλίου.

B.4 σχεδόν - ἕξεων
αχάριστος - χαίρων
ασήμαντος - σημείον
ενδεής - δεῖ
πρόφαση - φησίν
διαμονή - μείναι
άρτιος - ἀρετή
τελεσίδικος - ἀποτελεῖ
δημαγωγός - ἤχθαι
καταδρομικό - δραμεῖν

Γ. ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Γ1.

Στρατιώτες και των Αθηναίων και των υπολοίπων συμμάχων, ο επικείμενος αγώνας κατά τον ίδιο τρόπο θα είναι κοινός για όλους μας

ανεξαιρέτως και για τη σωτηρία και σε ατομικό επίπεδο για την πατρίδα όχι λιγότερο απ' ό,τι για τους εχθρούς· γιατί, αν νικήσουμε τώρα με τα πλοία μας, είναι δυνατόν κάποιος να δει την αγαπημένη του πόλη που υπάρχει κάπου. Και δεν πρέπει να δειλιάζετε ούτε να παθαίνετε ό, τι ακριβώς οι πιο άπειροι από τους ανθρώπους, οι οποίοι, όταν αποτύχουν στους αρχικούς αγώνες, έπειτα συνεχώς φοβούνται ότι θα πάθουν ό, τι ακριβώς και στις ήττες τους. Αλλά και όσοι από τους Αθηναίους βρίσκεστε εδώ, επειδή ήδη έχετε πείρα από πολλούς πολέμους, και όσοι από τους συμμάχους, καθώς πάντα μας ακολουθείτε στις εκστρατείες, θυμηθείτε τα απροσδόκητα στους πολέμους.

Γ2.

ἄγων:	ἀγῶνας
ναυσίν:	(ῶ) ναῦ
ὄπερ:	αἷσπερ
πρώτοις:	προτέροις
σφαλέντες:	σφαλεῖσι
κρατήσωμεν:	κράτει
ἐπιδεῖν:	ἐφορᾶν
πάσχειν:	πείσεται
ἔχουσιν:	σχοίην
μνήσθητε:	ἐμνήσθησαν

Γ3.α.

στρατιῶται:	επιθετικός προσδιορισμός στο ἄνδρες
τῷ:	δοτική προσωπική στο απρόσωπο ἔστι
ἀθυμείν:	τελικό απαρέμφατο ως υποκείμενο στο οὐ χρή
τῶν ἀνθρώπων:	γενική διαιρετική στο οἱ ἀπειρότατοι
ταῖς ξυμφοραῖς:	δοτική αντικειμενική στο ὁμοίαν
τῶν παραλόγων:	αντικείμενο στο μνήσθητε

Γ3β.

Ὁ Νικίας εἶπε ὅτι, εἰ κρατήσαιεν (-ειαν) ταῖς ναυσίν, εἶη τῷ τὴν ὑπάρχουσάν που οἰκείαν πόλιν ἐπιδεῖν.

Ὁ Νικίας εἶπε, εἰ κρατήσαιεν (-ειαν) ταῖς ναυσίν, εἶναι τῷ τὴν ὑπάρχουσάν που οἰκείαν πόλιν ἐπιδεῖν.